

Existenciálna kríza jednotlivca a dobrovoľne konfrontovaný čitateľ (Michel Houellebecq – Rozšírení bitevního pole)

Gabriel Lukáč, Filozofická fakulta PU, gabriellukac@gmail.com

Kľúčové slová: Michel Houellebecq, Rozšírení bitevního pole, súčasná francúzska próza, konfrontácia, polemika, cynizmus, existenciálna kríza, sexualita, osamelosť

Keywords: Michel Houellebecq, Whatever, contemporary French prose, confrontation, polemic, cynicism, existential crisis, sexuality, loneliness

V roku 1994 vyšiel v Éditions Maurice Nadeau debutový román jedného z najvýraznejších zjavov súčasnej francúzskej prózy – Michela Houellebecqa. Len málo autorom sa hneď zo začiatku podarí vyvolať tak výrazné a zároveň protichodné reakcie nielen laickej, ale aj poučenej čitateľskej verejnosti. Zrejmu príčinou tejto ambivalencie, no zároveň aj veľkou spisovateľskou devízou je fakt, že Michel Houellebecq nie je autorom, ktorý by sa skrýval za výraznejšiu štylizáciu alebo sa pri písaní pokúšal hľadať kompromisy. Práve naopak, poetika *Rozšírení bitevního pole* je väčšinou až zarážajúco jednoduchá a priama. Opis dejových udalostí, ako aj analýza psychologických pochodov jednotlivých postáv, sú sekundárne v porovnaní s filozofickým posolstvom, ktoré stojí nad celým textom ako existenčná výpoveď jedného stredného kádra, žijúceho na prelome dvoch tisícročí.

Na formálnej rovine je text delený na tri časti, ktoré sú ďalej rozdelené na menšie kapitoly. Niektoré z nich sú pomenované, iné sú len označené číslom. V úvode vybraných kapitol nachádzame aj citáty z rôznych zdrojov, od Nového zákona, cez východnú filozofiu, Neila Younga, Rolanda Barthesa, až po citáty, ktoré nemajú uvedených autorov. Citáty v Houellebecqovom texte však nepredstavujú vždy to, na čo sme tradične zvyknutí. Ako takmer všetko, čo sa v jeho knihe tematizuje, sú zväčša značne ironizované. Uvedená ironizácia sa dosahuje práve miešaním vysokého a nízkeho, keď sa do kontrastu dostávajú citáty, ktoré v tomto prípade predstavuje napríklad spomínaný Nový zákon, a na druhej strane spontánne prehovory v hovorovej reči, bez uvedených autorov. Zároveň tu tak môžeme hovoriť aj o kontraste medzi ideou, reprezentovanou vyšším štýlom, a realitou, ktorá sa odráža na uvedených spontánných prehovoroch. Absencia ideí v reálnom živote je v súvislosti s tvorbou Houellebecqa pomerne zásadným poznatkom.

Hlavnou postavou a narátorom románu je tridsaťročný informatik. Človek, ktorý na prvý pohľad v spoločenskom rebríčku dosiahol solídne postavenie, má zamestnanie s dobrými platovými podmienkami, ktoré mu umožňujú fungovať aj v súkromnej sfére bez väčších existenčných problémov. Práve tu sa už však dostávame k jednému zo základných paradoxov, ktorý bude neskôr tvoriť aj jadro problémového zamerania textu. Fakt, že človek netrpí základnými existenčnými problémami z ekonomického hľadiska neznamená, že jeho existencia ako celok je bezproblémová. Samotný protagonista hovorí o dvoch póloch, na ktorých je postavená súčasná spoločnosť a jej rozvrstvenie. Jeho slovami je teda každý človek od istého veku súčasťou dvoch nezávislých bojových polí. To prvé, spravidla viac patriarchálne, predstavuje ekonomické rozvrstvenie spoločnosti. Hlavný hrdina spolu s ďalšími postavami, ktoré si Houellebecq vyberá, na tomto bojovom poli spravidla víťazia. Na druhej strane je tu však aj „[...] druhý systém dělení [spoločnosti, pozn. G. L.], zcela nezávislý na penězích;“ (s. 82) ktorý predstavuje sexualita. Tento systém je podľa neho, naopak, v súčasnosti viac ovládaný ženami. Čo je však u výraznejších postáv v románe podstatné, väčšina z nich na uvedenom bojovom poli zlyháva.

Základný problém, ktorý si na základe doterajších poznámok môžeme vyvodit', však netkvie v samotnej sexualite. Ako sme už naznačili v prípade citátov, ktoré sa objavujú v úvode niektorých kapitol, celková atmosféra textu je výrazne ironická, poznačená hlavne všadeprítomným cynizmom. Houellebecqov protagonista opovrhne tradíciou, spoločenskými normami, vierou v čokoľvek transcendentálne, jednoducho povedané, opovrhne všetkým, čo by sme s istou mierou zovšeobecnenia mohli nazvať ideami. Cynizmus už nie je len v pozícii vyjadrovacieho prostriedku, ale stáva sa priam systémovým prvkom. Vzniká tak zaujímavý paradox, keď sa do pozície idey stavia práve to, čo spätne neguje samotnú vôľu zžiť sa s ideami ako takými. Je to istý princíp cyklickosti, ktorý uväzňuje všetky postavy, a následne aj riadi ich osudy, pričom využitie slova *riadi* tu má svoje opodstatnenie. Aj tým sa akoby len potvrdzuje nezlomnosť princípov, na ktorých Houellebecq buduje svoju poetiku. Uvedená cyklickosť sa v texte premieta tak, že cynizmus nie je len v pozícii príčiny, ale aj následku a naopak. Neúspechy sú strojmi ďalších neúspechov, pasivita pôvodcom ešte väčšej pasivity, a pod. Jedinou možnosťou vyhnúť sa uvedenému kolobehu, ktorú Houellebecq čitateľovi dáva, je nejakým spôsobom oddialiť bod, v ktorom si uvedomí existenciu spomínaných mechanizmov. Princípy sú takmer nezlomné, podstatné je len to, do akej miery si uvedomíme ich dopad. Tu svoje miesto nachádza práve spomínaná sexualita, konkrétne ako prostriedok oddialenia. Houellebecq vydeľuje dva zásadné existenčné zlomy. Tým prvým je obdobie dospievania, v ktorom sa sexualita prebúda a zároveň dosahuje vrchol. „*Pudy pohlavní přitažlivosti se rozpoutávají okolo třinácti let, pak hladina postupne klesá či spíše se rozpouští v modelech chování, které jsou konec konců pouze strnulými silami.*“ (s. 76) Druhý existenčný zlom teda nie je taký prudký, avšak postupným úpadkom sexuálnej príťažlivosti sa človek dostáva do situácie, keď „*[...] je již vše řečeno a ze života se stává pouze příprava na smrt.*“ (s. 76) O období dospievania sa zároveň vyjadruje takto: „*I vy jste sa zajímali o svět. Už je to dlouho, zkuste si na to, prosím, vzpomenout. Území vyznačené pravidly vám začalo být těsné, už jste v něm nemohli déle žít, a proto jste museli vstoupit na bitevní pole.*“ (s. 13) Existencia jednotlivca v čase dospievania mení svoj charakter. Redefinuje sa na boj, v ktorom sa naplno prejavuje tabuizovanejšia, animálna stránka človeka. Okamih vstupu na bojové pole je však zároveň aj momentom, v ktorom sa bezpodmienečne odsudzujeme na viac alebo menej vzdialený úpadok.

Detabuizácia je súčasne ďalším z kľúčových pilierov Houellebecqovej poetiky. Jeho protagonista nemá problém označiť človeka, ktorého považuje za hlúpeho hlúpym, odpudzujúceho odpudzujúcim a škaredého škaredým, a to takým spôsobom, že detailne a veľmi priamo, priam až naturalisticky dokáže opísať, na základe čoho daný záver vyvodil. Úvahy, ktoré by človeku mohli dať nádej, že to tak nie je, všetky modely správania a spoločenská konvencia založená na presvedčení, že niečo tak povrchné ako vzhľad, nemôže u ľudí, t. j. vysoko vyvinutých bytostí, určovať kvalitu života, sú z Houellebecqovho pohľadu len prázdnyimi ilúziami. Udržiavaním sa v uvedených konvenciách, a tým v podstate dávaním planých nádejí, podľa neho skôr ubližujeme. Modely správania a spoločenské normy sú zároveň aj ďalším problémovým prvkom. Protagonista si uvedomuje, že sú v rozpore s našou animálnou podstatou, ktorá je v nás zakorenená tak hlboko, že sexualita predstavuje „*[...] systém společenské hierarchie.*“ (s. 76) Fakt, že si tento rozpor uvedomuje, ho však stavia do pozície absolútnej existenčnej osamelosti. Uvedeným modelom správania sa prispôsobuje len povrchne, s vedomím, že ak tak neurobí, spoločnosť by ho prestala akceptovať. Najviac šokujúce je v tomto prípade uvedomenie, že spoločnosť a spoločenské normy, ktoré sa Houellebecq pokúša detabuizovať, nie sú ničím fiktívne. Práve naopak, zámerné pretvarovanie, prekrúcanie a zastieranie reality sa stalo nielen takmer nevedomovanou súčasťou, ale čo je oveľa závažnejšie, podmienkou každodennej existencie každého z nás. Ak Franz Kafka na začiatku dvadsiateho storočia svojou tvorbou nepriamo vyslovil, že sme sa vydali nesprávnou cestou, Michel Houellebecq na jeho konci pomaly naznačuje jej zavŕšenie.

Na definíciu sexuality ako systému spoločenskej hierarchie nadväzuje aj spochybňovanie princípov liberalizmu. Protagonista ho vníma ako najprirodzenejší, avšak tým pádom najhorší možný systém fungovania spoločnosti. Opäť sa tu stretávame s faktom, že animálna stránka jednotlivca vždy nakoniec preváži tú humánnu, z čoho vyplýva, že liberalizmus je len systémom prehlbujúcim rozdiely medzi ľuďmi. Ako v ekonomickom liberalizme, tak aj v sexuálnom liberalizme, je výsledným stavom to, že niekto má veľmi veľa, niekto má len trochu a niekto nemá vôbec nič.

Dovolíme si uviesť mierne sentimentálne, avšak v súvislosti s textom opodstatnené konštatovanie, že jediným javom, ktorý z tohto systému, založeného na absolutizácii sexuality, predsa nejakým spôsobom vybočuje, je láska. V súvislosti s ňou sa však stretávame už so základným definičným problémom, t.j. otázkou, čo vlastne láska je. Samotný Houellebecq ju vníma len ako koncept, ktorý spočiatku aj čiastočne synonymizuje so sexualitou. Neskôr však autonómnou existenciu lásky pripúšťa na príklade páru, ktorý spolu vytrvá dostatočne dlhú dobu na to, aby spoločne aj dožil, bez ohľadu na všetky vonkajšie okolnosti a spoločenské styky. Aby sme sa však ani v tejto situácii nevyhli všadeprítomnému cynizmu, príbeh Marty a Martina prirovnáva ku starému, individualistickému goriliemu samcovi. Celý problém uzatvára tézou Clauda Bernarda, že istý jav môže existovať len vtedy, ak sme schopní pozorovať jeho účinky. Tento, pre celkový ráz knihy v podstate čiastkový problém uvádzame preto, lebo na jeho základe môžeme efektívne ilustrovať ako Houellebecqove postuláty hraničia s manipuláciou. On sám ako skúsený, sčítaný autor predpokladá myšlienkové pochody čitateľa, tieto predpoklady ostentatívne priznáva a istým spôsobom tak s ním vytvára polemický filozofický dialóg. V prípade lásky, ktorá je svojou povahou takmer výlučne abstraktný pojem, automaticky využíva na jeho znegovanie, dá sa povedať, predpozitivistický výrok, ktorý nereaguje na samotný koncept lásky, ale v podstate opäť neguje existenciu akýchkoľvek metafyzických javov.

Na vykreslenie zámerov a filozofických náhľadov, ktoré stoja mimo sujetovej výstavby románu, často využíva princíp kompozície textu v texte. Nachádzame tu zvieracie fikcie tvorené protagonistom, ale aj príbehy Petra a Pauly, resp. Marty a Martina, ktoré sú zaradené v strednej časti knihy. Práve autorská aj čitateľská skúsenosť Houellebecqa sa v týchto častiach ukazuje v celej svojej šírke. Houellebecq si napríklad uvedomuje spomínané limity tradičného¹ vnímania románovej formy, a preto to hneď v úvode knihy prostredníctvom protagonistu deklaruje. Postupne teda zisťujeme, že fabula sa dostáva do úzadia a dôraz sa prenáša na interpretáciu fikčnej reality protagonistom. Uvedomenie si vlastnej argumentačnej sily a autorskej fundovanosti autora tkvie práve v jeho ostentatívnom priznaní všetkých uvedených skutočností. Celkový ráz textu zo spomínaného spôsobu vnímania románovej formy výrazne vybočuje aj prostredníctvom istých vsuviek, kde sa protagonista snaží apelovať na čitateľovu participáciu, negovať jeho predpokladané reakcie, a tým mu zároveň zúžiť argumentačný priestor. Priama potreba vysvetľovať a zdôvodňovať názory protagonistu, ktorá sa spočiatku môže javiť ako redundantná, sa nakoniec stáva efektívnym nástrojom v rukách silného autora. Houellebecq chce, aby s ním čitateľ nesúhlasil a kládol mu odpor, a čím viac je čitateľ ochotný na jeho hru pristúpiť, tým výraznejšie sa Houellebecqovi darí vzdorovať. V prenesenom význame by sme teda mohli povedať, že v knihe opisované rozšírenie bojových polí v rámci spoločnosti sa zároveň rozširuje do vzťahu text verzus čitateľ.

Z pozície prijímateľov sa nám núkajú dve možnosti. Buď sa necháme dobrovoľne voviesť do zmienených konfrontácií, čo pravdepodobne vyvrcholí v podobe súhlasu alebo pocitu istého všeobecného odporu. Oba tieto varianty však implicitne súhlasia s celkovým zameraním textu. Druhou možnosťou je udržať si od textu istý odstup tak, ako to nakoniec robí aj samotný Houellebecq. Ak sme v úvode tohto príspevku spomenuli, že cynizmus sa v jeho prípade stáva priam systémovým prvkom, výnimku nepredstavujú ani vlastné texty,

lepšie povedané, samotný proces tvorby. Práve preto si Houellebecq na vyjadrenie filozofických postojov nezvolil žiadne vysoké žánre, ale naopak, túto funkciu plnia vyššie spomínané zvieracie fikcie. Východiskom sa tak stáva všeobecne známy fakt, že podstatná časť procesu literárnej komunikácie stojí na prijímateľovi textu.

V úvode sme spomenuli, že Michel Houellebecq svojim debutovým románom otvoril priestor veľmi širokej, často polemickkej a konfrontačnej diskusii. Na záver môžeme konštatovať, že uvedená konfrontácia bola súčasťou autorského zámeru. Nedosahuje sa však prvoplánovou snahou fascinovať čitateľa kontroverznou alebo agresívnou tematikou. Dokonca aj pasáže, v ktorých sa útočí na základné pudy čitateľa, sú zobrazené s veľmi rafinovaným odstupom a nadhľadom. Houellebecq je v prvom rade autorom, ktorý obnažuje často neuvedomované fundamentálne vlastnosti ľudskej osobnosti, čím následne vyvoláva v čitateľovi zmiešané pocity. Z ďalších autorských devíz spomeňme hlavne autentický zmysel pre humor a schopnosť vybočenia zo žánrových či poetologických stereotypov, ktoré sa uskutočňuje v záujme koncipovania inovatívnej sujetovej výstavby textu. Tá sa naplno prejaví až v poradí štvrtom románe, *Možnosť ostrova*. Spomenúť treba aj schopnosť byť aktuálnym, čo však v pozitívnom význame väčšinou neznamená byť súčasným, ale čiastočne aj vizionárskym. Houellebecq to dosahuje tak na formálnej, ako aj obsahovej rovine textu, ktorý sa stáva veľmi zásadnou reakciou na súčasné, nielen spoločenské dianie. Jeho debutový román je knihou vysokej výpovednej hodnoty, tak v rámci Houellebecqovej románovej tvorby, ako aj v kontexte súčasnej svetovej prózy. *Rozšíření bitevního pole* sa tak stáva nadgeneračnou výpoveďou o súčasnosti v širšom význame.

Poznámky:

1 – V Houellebecqovom ponímaní by sme za model tradičnej románovej formy mohli považovať napríklad texty písané metódou literárneho realizmu.

Literatúra:

CEBALLOSOVÁ, S.: Povinná rukověť třicátníka. In: *Literární noviny*, roč. 15, 2004, č. 49, s. 8. ISSN 1210-0021

ÉBERT-ZEMINOVÁ, C.: Klub nepřátel absurdity vítá neophyta. In: *Literární noviny*, roč. 15, 2004, č. 49, s. 8. ISSN 1210-0021

HOUELLEBECQ, M.: *Možnost ostrova*. Praha: Odeon, 2007. s. 344 ISBN 978-80-207-1236-3

HOUELLEBECQ, M.: *Rozšíření bitevního pole*. Praha: Odeon, 2012. s. 144 ISBN 978-80-207-1420-6

KAPOUN, J.: Buďte odporní a hnusní. In: *Lidové noviny*, roč. 17, 2004, č. 189, s. 16. ISSN 0862-5921.

NAGY, L.: *Michel Houellebecq píše o novém rozdělení světa*.

<http://iliteratura.cz/Clanek/16151/houellebecq-michel-rozsireni-bitevniho-pole-2> [22. 9. 2013].

SKORUNKA, F.: Břímě všedního soužení. In: *Haló noviny*, roč. 14, 2004, č. 188. Obrys kmen, s. 2. ISSN 1210-1494

ŠRÁMEK, J.: *Panorama francouzské literatury od počátků po současnost*. Brno : Host, 2013. s. 720 ISBN 978-80-7294-565-8

Summary:

It was 1994 when Michel Houellebecq wrote his first novel. There are not so many authors, which are able to invoke so intense and ambivalent reactions of either literary enthusiasts or critics at the same time. The obvious reason of such ambivalence, but also a universal quality of Houellebecq as a writer, is his capability of creating the text stylistically direct, without admitting any compromises. This is what makes the style of the book almost shockingly simple, but also with very important and more complex philosophical message, present on higher semantic levels of the text. Our aim is to describe and reconsider functionality of its particular elements in the process of literary communication.